

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ

CERTAIN ISSUES OF LIABILITY FOR SEXUAL ABUSE OF CHILDREN

Дякін Я.О., к.ю.н., старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Національна академія внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-6943-0151

У статті констатовано, що сексуальне насильство, як один із видів насильства, що вчиняється стосовно дітей, за своїми наслідками відноситься до кримінально протиправних діянь, що завдають найтяжчих психологічних травм потерпілим. Враховуючи, що наша держава прагне стати повноправним членом європейського співтовариства, сповідувати його цінності, то протидія цьому досить поширеному та негативному явищу має бути на належному рівні.

У нашій країні проблема протидії сексуальному насильству щодо дітей існувала завжди. Так, за даними дослідження 2021 р. «Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту» 23% опитаних вказали, що пережили сексуальне домагання та насильство у дитячому віці. Особливо ця проблема загострилась після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України. Наприклад, за даними Генеральної прокуратури України, у 2022 р. серед 95 потерпілих від сексуального насильства (ст. 153 КК України) осіб 38 осіб (40%) були віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та 54 особи (57%) – віком до чотирнадцяти років. А за 10 місяців 2023 р. серед 108 потерпілих від сексуального насильства осіб 38 (35%) були віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та 59 осіб (55%) – віком до чотирнадцяти років. Тобто офіційна статистика свідчить: найбільше від сексуального насильства потерпають саме діти. Що стосується окупованих росіянами територій України, то кількість фактів сексуальних домагань щодо дітей, за деякими даними, може бути у сотні разів більшою.

Сексуальне насильство над дітьми характеризується високим рівнем латентності. Це обумовлено тим, що у великій кількості випадків (85%) насильником виступає людина з близького кола спілкування дитини, тобто має довірливі стосунки з нею (батько, вітчим, дідусь або інший родич чи знайомий сім'ї дитини). Крім того, діти залежно від віку не мають змогу чинити належний опір або взагалі усвідомлювати характер вчинюваних із ним розпусних дій, або не бажають розповідати про факти сексуального насильства над ним з огляду на сором або страх розправи над собою тощо.

Ключові слова: дитина, захист, кримінальний закон, сексуальне насильство, протидія, покарання.

The article states that sexual violence, as one of the types of violence committed against children, in its consequences refers to criminally unlawful acts that cause the most severe psychological trauma to the victims. Considering that our state strives to become a full member of the European community, to profess its values, the counteraction to this rather widespread and negative phenomenon must be at the proper level.

In our country, the problem of combating sexual violence against children has always existed. Thus, according to the 2021 study "Sexual Violence in Ukraine: From Awareness to Protection", 23% of respondents indicated that they had experienced sexual harassment and violence in childhood. This problem especially worsened after the full-scale invasion of the Russian Federation troops into the territory of Ukraine. For example, according to the Prosecutor General's Office of Ukraine, in 2022 Among the 95 victims of sexual violence (Article 153 of the Criminal Code of Ukraine), 38 people (40%) were aged from fourteen to eighteen years old and 54 people (57%) were under fourteen years old. And in 10 months of 2023, among the 108 victims of sexual violence, 38 people (35%) were aged from fourteen to eighteen years old and 59 people (55%) were under fourteen years old. That is, official statistics show that children are the ones who suffer the most from sexual violence. As for the territories of Ukraine occupied by the Russians, the number of facts of sexual harassment against children, according to some data, may be hundreds of times higher.

Sexual violence against children is characterized by a high level of latency. This is due to the fact that in a large number of cases (85%) the perpetrator is a person from the child's close circle of friends, that is, he has a trusting relationship with him (father, stepfather, grandfather or other relative or acquaintance of the child's family). In addition, depending on their age, children are not able to properly resist or even realize the nature of the depraved acts committed against them, or they do not want to talk about the facts of sexual violence against them due to shame or fear of reprisals against themselves, etc.

Key words: child, protection, criminal law, sexual violence, counteraction, punishment.

Сексуальне насильство, як один із видів насильства, що вчиняється стосовно дітей, за своїми наслідками відноситься до кримінально протиправних діянь, що завдають найтяжчих психологічних травм потерпілим. Враховуючи, що наша держава прагне стати повноправним членом європейського співтовариства, сповідувати його цінності, то протидія цьому досить поширеному та негативному явищу має бути на належному рівні.

У нашій країні проблема протидії сексуальному насильству щодо дітей існувала завжди. Так, за даними дослідження 2021 р. «Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту» 23% опитаних вказали, що пережили сексуальне домагання та насильство у дитячому віці. Особливо ця проблема загострилась після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України. Наприклад, за даними Генеральної прокуратури України, у 2022 р. серед 95 потерпілих від сексуального насильства (ст. 153 КК України) осіб 38 осіб (40%) були віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та 54 особи (57%) – віком до чотирнадцяти

років. А за 10 місяців 2023 р. серед 108 потерпілих від сексуального насильства осіб 38 (35%) були віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та 59 осіб (55%) – віком до чотирнадцяти років. Тобто офіційна статистика свідчить: найбільше від сексуального насильства потерпають саме діти. Що стосується окупованих росіянами територій України, то кількість фактів сексуальних домагань щодо дітей, за деякими даними, може бути у сотні разів більшою.

Сексуальне насильство над дітьми характеризується високим рівнем латентності. Це обумовлено тим, що у великій кількості випадків (85%) насильником виступає людина з близького кола спілкування дитини, тобто має довірливі стосунки з нею (батько, вітчим, дідусь або інший родич чи знайомий сім'ї дитини). Крім того, діти залежно від віку не мають змогу чинити належний опір або взагалі усвідомлювати характер вчинюваних із ним розпусних дій, або не бажають розповідати про факти сексуального насильства над ним з огляду на сором або страх розправи над собою тощо.

Покарання за вчинення сексуального насильства над дітьми має призначатись з урахуванням положень ст. 65 КК України, тобто: 1) у межах, установлених у санкції відповідно частини ст. 153 КК України, що передбачає відповідальність за вчинене діяння; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [1].

Перефразовуючи О.О. Світличного слід відзначити, що санкції кримінально-правових норм, що передбачені у ст. 153 КК, мають перебувати в прямій залежності від типової суспільної небезпеки сексуального насильства над дітьми й узгоджуватися з іншими санкціями Розділу IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості» Особливої частини КК, а також співрозмірними рівню соціальної значущості тих прав і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений [2, с. 129].

Невід'ємною складовою кримінально-правового захисту дітей від проявів сексуального насильства є ефективне покарання. Суворі заходи покарання щодо винних у вчиненні сексуального насильства щодо дітей вважаються цілком виправданими у більшості держав світу [3, с. 46]. Сказане стосується і вітчизняного кримінального законодавства. Так, дії, передбачені ч. 1 ст. 153 КК, караються «позбавленням волі на строк до п'яти років». Натомість, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 153 КК (злочин щодо неповнолітньої особи), передбачено можливість застосування «позбавлення волі на строк від п'яти до семи років». Тобто злочин стає тяжким (для порівняння: ч. 1 – середньої тяжкості); максимальне покарання збільшується в 1,4 раза порівняно з ч. 1 ст. 153 КК. А санкція ч. 4 ст. 153 КК передбачає можливість застосування «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років». Тобто злочин є тяжким (для порівняння: ч. 3 – тяжкий, ч. 1 – середньої тяжкості); максимальне покарання збільшується в 2 рази порівняно з ч. 1 ст. 153 КК, та в 1,4 раза порівняно з ч. 3 ст. 153 КК [4, с. 201]. Зважаючи, як ми раніше зазначали, на високий рівень суспільної небезпеки сексуального насильства над дітьми, відсутність серед санкції за його вчинення покарань, альтернативних позбавленню волі на певний строк виглядає цілком виправданим та відповідає світовим тенденціям у розвинених демократичних країнах.

Водночас, як справедливо зазначає В.Ю. Омединська, якщо стосовно санкцій у ст. 152 КК України особливих питань не виникає (з кожною частиною більш-менш пропорційно збільшується і нижня, і верхня межа), то щодо ч. 3 і ч. 4 ст. 153 КК України виникають питання. Якщо верхня межа санкцій ч. 1 ст. 152 і ч. 1 ст. 153 ідентична, то чому верхня межа покарання за сексуальне насильство щодо неповнолітньої та малолітньої особи дорівнює нижній межі покарань за звалтування таких дітей? Десять допущена помилка: або у санкції ч. 1 ст. 153 КК (вона мала б бути нижчою), або у ч. 3, 4 ст. 153 КК (вони мали б бути вищими) [4, с. 201]. Ступінь суспільної небезпеки звалтування є вищою, ніж у сексуального насильства, що підтверджується тим, що нижній розмір санкції за вчинення діяння, передбаченого у ч. 1 ст. 152 КК України (3 роки позбавлення волі) є вищим ніж у діяння, передбаченого у ч. 1 ст. 153 КК України (1 рік позбавлення волі). Що стосується верхньої межі санкцій, то у ч. 1 ст. 153 КК України її доцільно було би передбачити на рівні трьох років позбавлення волі, зважаючи на те, що фізичне насильство під час подолання опору потерпілої особи потребує додаткової кваліфікації за ст.ст. 122, 125 або 126 КК України.

Вчена звертає увагу і на однаковість нижню межю санкції за сексуальне насильство щодо неповнолітньої та малолітньої особи (5 років позбавлення волі). Думається, що і в цьому випадку слід говорити про неефективність визначення санкції [4, с. 201]. На нашу думку, однаковість нижньої межі значачених санкцій обґрунтовується, зокрема, тим, що під ч. 4 ст. 153 КК України підпадають випадки не лише факти сексуального насильства без добровільної згоди потерпілої особи, але і ті випадки, коли дії сексуального характеру щодо малолітньої особи відбувались за її добровільної згоди, а можливо навіть і за її ініціативи. У той час як за ч. 3 ст. 153 КК України підпадають лише випадки, коли сек-

суальне насильство вчиняється без добровільної згоди особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Важливим є те, що верхня межа санкції ч. 4 ст. 153 КК України дозволяє призначити більш суворе покарання особі, яка вчинила сексуальне насильство щодо малолітньої дитини (10 років позбавлення волі), ніж щодо дитини, яка досягла віку статевої свободи (7 років позбавлення волі). Тому позиція законодавця у цій частині виглядає цілком логічною.

Однак певні застереження викликає співвідношення санкцій ч. 5 та ч. 6 ст. 153 КК України. Так, особа, яка вчинила один акт сексуального насильства над малолітньою дитиною, що спричинило тяжкі наслідки, може отримати покарання від 10 до 15 років позбавлення волі, тоді як особа, яка вчинила два та більше актів сексуального насильства над дитиною такого віку без зазначених наслідків підлягає покаранню у виді 15 років позбавлення волі або довічному позбавленню волі. Наявний стан речей не повною мірою відповідає принципу справедливості, оскільки рівень суспільної небезпечності тяжких наслідків, заподіяних внаслідок сексуального насильства над малолітньою дитиною навряд чи є меншим, ніж повторне сексуальне насильство над дитиною такого ж віку. Тому доцільним було би відповідальність за сексуальне насильство над малолітньою дитиною, що спричинило тяжкі наслідки, передбачити у якості особливо кваліфікованого виду зазначеного злочину у ч. 6 ст. 153 КК України.

Що стосується третьої форми реалізації кримінальної відповідальності, яка полягає у засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється і яке замінюється їй іншими заходами, то мінімальна санкція 5 років, відповідно до положень ст. 75 КК України, дозволяє застосовувати таку форму її реалізації за вчинення діянь, передбачених у ч. 3 та ч. 4 ст. 153 КК України. Наявність такої можливості можна пояснити втіленням у кримінальній відповідальності за сексуальне насильство над дітьми одного з принципів кримінального права – економії кримінальної репресії.

Проте, на нашу думку, таку можливість звільнення від відбування покарання не слід поширювати на випадки, коли сексуальне насильство було вчинено без добровільної згоди малолітньої дитини, оскільки рівень суспільної небезпечності таких діянь є досить високим.

Навіть щодо розбещення неповнолітніх О.О. Світличний зазначає, що серед кримінальних покарань тільки позбавлення волі на певний строк у повній мірі відповідає суспільній небезпеці розбещення неповнолітніх, забезпечує спеціальну превенцію та режим статевої недоторканості неповнолітніх потерпілих. Така позиція повністю узгоджується з вимогами щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Країна має вживати законодавчі заходи для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями щодо правопорушень відповідно до ступеня їхньої тяжкості. Тому типовим покаранням за вчинення розпусних дій має стати позбавлення волі [5, с. 116].

Зважаючи на вищевикладене пропонуємо до переліку виключень можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, у ч. 1 ст. 75 КК України, додати й випадки сексуального насильства над малолітніми дітьми без їх добровільної згоди.

Крім того, як правильно зазначає В.Ю. Омединська, оцінити реальний стан кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості дитини за вироками судів, на жаль, є надзвичайно складним завданням. Більшість таких судових рішень є закритими для публікування та доступу і не розміщуються в Єдиному державному реєстрі судових рішень. А на основі аналізу тих вироків, які в ньому усе-таки є, можливо отримати спотворений (не репрезентативний) результат [4, с. 196-197]. Водночас, аналіз даних судової статистики щодо призначених покарань за сексуальне насильство над дітьми з того часу, коли диспозиція ст. 153 КК України набула теперішнього вигляду, тобто за 2021-2022 рр., може дати певне уявлення про існуючий стан реалізації кримінальної відповідальності за розглядане кримінально протиправне діяння.

Так, за вказаний період за ч.3 ст. 153 КК України загалом було засуджено п'ятнадцять осіб. Слід враховувати, що за даною нормою підпадають випадки сексуального насильства і щодо повнолітніх осіб вчинені групою осіб. Серед засуджених сім осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням, чотири особи отримали покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років, дві особи – від 5 до 10 років позбавлення волі, одна особа – від 10 до 15 років позбавлення волі, а одна особа отримала покарання терміном від 15 до 25 років позбавлення волі.

Перевищення максимальної санкції, що становить 7 років, серед засуджених за аналізованою нормою можна пояснити скоріше за все тим, що винні особи отримали остаточне покарання за сукупністю злочинів або вироків.

Водночас привертає увагу той факт, що майже половину засуджених було звільнено від реального відбування покарання у виді позбавлення волі. Враховуючи вимоги ст. 75 КК України, можна припустити, що винні отримали мінімальне покарання, передбачене санкцією ч.3 ст.153 КК України, а саме 5 років позбавлення волі, від реального відбування якого вони були звільнені з іспитовим строком. Отже, можна констатувати, що загалом одинадцять з п'ятнадцяти осіб, тобто переважна більшість засуджених за цією нормою, отримали мінімальний термін покарання, передбачений у санкції. Тобто суди виявляють досить лояльне ставлення до осіб, які вперше вчинили сексуальне насильство над дітьми віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. Але це стосується випадків, коли засуджені не заперечують свою провину та щиро покаялись у вчиненому.

Що стосується відповідальності за ч.5 ст.153 КК України, то дані про засуджених відсутні.

Отже можна констатувати, що при призначенні покарання за сексуальне насильство над дітьми без обтяжуючих обставин, передбачених у ч.5 та ч.6 КК України (всього 24 особи), судді переважно виявляють поблажливе ставлення до винних осіб, оскільки в основному призначають реальний термін позбавлення волі на рівні мінімальної межі – 5 років (як мінімум 4 особи), або взагалі звільняють від відбування такого виду покарання з випробуванням (10 осіб). Водночас, за повторне вчинення таких діянь судді, зважаючи на санкцію ч.6 ст. 153 КК України, змушені призначати досить суворе покарання у виді п'ятнадцяти років позбавлення волі або застосовувати положення ст.69 КК України та призначати покарання нижче від найнижчої межі санкції.

Що стосується правових наслідків вчинення сексуального насильства над дітьми після відбування покарання, то з позитивного боку слід відмітити створення Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи у якому дані про таких осіб містяться пожиттєво. Такий реєстр має стати дієвим запобіжним заходом щодо рецидиву вчинення фактів сексуального насильства над малолітніми дітьми.

Також, доречним вважається і законодавча новела, відповідно до якої щодо повнолітніх осіб, засуджених до позбав-

лення волі за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи після звільнення з місць позбавлення волі на строк до погашення судимості встановлюється адміністративний нагляд (ст.3 Закону України «Про адміністративний нагляд») [6].

Проте, зважаючи, що сексуальне насильство над дитиною віком до чотирнадцяти років посягає лише на її статево недоторканність, оскільки статевої свободи дитина набуває з віку шістнадцяти років, назву такого реєстру бажано сформулювати наступним чином: «Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої недоторканості малолітніх осіб», а у Законі України «Про адміністративний нагляд» вказати, що адміністративний нагляд встановлюється щодо осіб, засуджених за злочин проти статевої недоторканості малолітньої особи.

Нарешті розглянемо питання стосовно запровадження в Україні такого заходу впливу на сексуальних насильників-педофілів, як хімічна кастрація. Його пропонували передбачити у якості одного із видів покарання.

Проте, як слушно зазначає А. Васильєв, що «хімічна кастрація не може визнаватися видом покарання, адже є заходом медичного характеру, що може мати лише підстави застосування в КК України (на кшталт примусових заходів медичного характеру)» [7, с. 45]. Це пов'язано із тим, що метою покарання не може бути, відповідно до ч.3 ст. 50 КК України, завдання фізичних страждань. А процедура хімічної кастрації не може не завдати людині певного фізичного дискомфорту, що можна розцінювати як страждання.

Слід відзначити, що Президент України наклав вето на законопроект, що запроваджував хімічну кастрацію, оскільки питання її застосування не набуло відповідного консенсусу у вітчизняному суспільстві.

Водночас, значна кількість країн світу застосовують хімічну кастрацію: Канада, Франція; хірургічну кастрацію — Чехія; добровільну кастрацію — Польща, Німеччина [8].

Також погодимось із О.І. Мотляхом, що не потрібно забувати того, що педофілія – це хвороба, яка самостійно не лікується, й особа після відбування покарання повернеться такою ж хворою і вчинить рецидив злочину [9]. Підтвердженням цього висновку може бути наведений вище вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 28 березня 2022 р. у справі №682/2244/21.

За даними фахівців 30% таких хворих, які відбули 15 років у в'язниці і вийшли волю, протягом першого року скоюють злочин повторно, протягом наступних трьох років 80% скоюють злочин, тому що це збочений потяг до дитини і він нікуди не дінеться[9].

Можливо доцільним, зокрема, є проведення відповідних клінічних випробувань хімічними препаратами на особливо небезпечних сексуальних злочинцях. У той час, як визначення необхідності впровадження та способів хімічної кастрації щодо всіх сексуальних насильників-педофілів потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Світличний О.О. Реалізація кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2013. №1. С.128-135.
3. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 244 с.
4. Омединська В.Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.
5. Світличний О.О. Динаміка кримінально-правових санкцій у протидії розбещенню неповнолітніх. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. Том 1. С.116-126.
6. Про адміністративний нагляд: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Васильєв А. Хімічна кастрація як новела національного законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 44-47.
8. Шумак Ю. Єдиний реєстр педофілів: чи допоможе це вберегти дітей від збоченців. URL: <https://dyvys.info/2020/01/14/yedynyj-reyestr-pedofiliv-chy-dopomozhe-tse-vberegty-ditej-vid-zbochentsiv/>
9. Мотлях О.І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи та їх покарання. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17238/1_p205-209.pdf